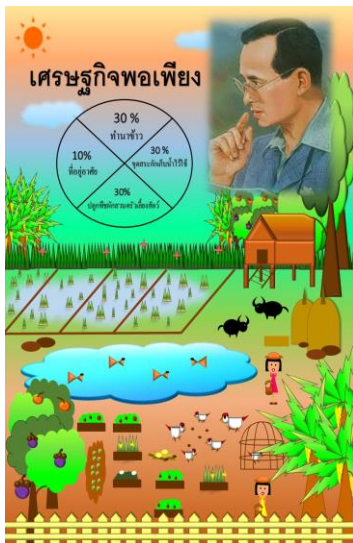

บทความเรื่องที่ 3

เศรษฐกิจพอเพียงกับเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชน
และความหลากหลายทางชีวภาพ
ในชุมชนหมู่บ้านไทย

Sufficiency Economy, Community Cultural
Economy and Biodiversity in
the Thai Village Community

ธันวา ใจเที่ยง^{*}, ปัญญา เถาว์ชาลี^{**}
และกตัญญู แก้วหานาม^{***}

Tunwa Chaitieng, Panya Thaochalee
and Kathanyoo Kaewhanam

^{*} อาจารย์ ดร, สาขาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์
มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์; E-mail: parivuthagul@yahoo.com

^{**} อาจารย์, สาขาวิทยาการคอมพิวเตอร์ คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์
มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์; E-mail: yachakoo@yahoo.com

^{***} ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., สาขารัฐประศาสนศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์และ
นิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์; E-mail: dr.kathanyoo@yahoo.com

บทคัดย่อ

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระราชทาน เพื่อเป็นแนวทาง การดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทย ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ เมื่อภายหลังวิกฤตการณ์ ยังทรงเน้นย้ำ ให้เป็นแนวทางการแก้ไขปัญหา และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงต่างๆของสถานการณ์โลก ให้แก่ประชาชนทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐบาล บทความนี้ นำเสนอการวิเคราะห์ ความสำคัญและความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจพอเพียงกับวัฒนธรรมชุมชนและความหลากหลายทางชีวภาพในชุมชนหมู่บ้านไทย ซึ่งพบว่ามี ความสอดคล้องและเป็นรากฐานแก่กัน เศรษฐกิจพอเพียงยังเป็นฐานสำคัญในการ พัฒนาจิตใจขั้นสูงและเป็นมรดกทางภูมิปัญญาที่มีคุณค่ายิ่งต่อสังคมไทยและสังคมโลก

คำสำคัญ : เศรษฐกิจพอเพียง; วัฒนธรรมชุมชน; ความหลากหลายทางชีวภาพ

Abstract

Sufficient economy is a philosophy that His Majesty King Bhumibol Adulyadej has given as a way of life for the Thai people before the economic crisis. Later, the crisis also emphasized as a solution to the problem and be able to live sustainably and sustainably under globalization and the changing world situation to the people at all levels, from family, community, and government levels. This article presents an analysis of the importance and relationship between sufficiency economy and community culture and biodiversity in Thai village communities which found that consistent and fundamentally each other. Sufficiency economy is also an important base for advanced mental development and a valuable intellectual heritage for Thai society and the world.

Keywords: Sufficient Economy; Community Culture; Biodiversity

บทนำ

ที่ผ่านมาในแวดวงการศึกษา การพัฒนาและการวางรากฐานการพัฒนาชาติ สิ่งที่เราพยายามบอกและพยายามสอนลูกหลานหรือคนในสังคมเสมอมาคือการยกย่องและเชิดชูนักคิด นักทฤษฎีจากนอกประเทศ โดยเฉพาะจากทางฟากฝั่งตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นทางวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ หรือกระทั่งเศรษฐศาสตร์ ทำให้การวางโครงสร้างการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจของชาติไทย จึงเลียนแบบและเดินตามทฤษฎีจากต่างถิ่น เพื่อที่จะก้าวเข้าสู่สิ่งที่เรียกว่าความเจริญหรือความทันสมัย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553) แต่หลายต่อหลายครั้งได้นำไปสู่วิกฤติ ความขัดแย้ง ความเหลื่อมล้ำ ทั้งทางสังคมและทางเศรษฐกิจ (อินวาท ใจเที่ยง, 2546 : ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2547) ที่สำคัญ คือ การนำไปสู่การเหยียดหยามและการไม่เคารพในสติปัญญาและภูมิปัญญาของผู้คนในชาติเราเอง ทำให้ชาตินักคิด หรือนักทฤษฎีในระดับโลก ทั้งที่คนไทย เมืองไทยเป็นแผ่นดินที่อุดมไปด้วยภูมิปัญญาและความหลากหลายทางชีวภาพอันอุดมสมบูรณ์ (อินวาท ใจเที่ยง, 2560) เศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy) เป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงมรดกอันล้ำค่าของชนชาติไทยเรา ที่เป็นชนชาติเก่าแก่โบราณหนึ่งแห่งอุษาคเนย์ และเป็นอีกสายทางการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ บนรากฐานทางประวัติศาสตร์และสังคมวัฒนธรรมไทย บทความนี้จะพยายามทำให้เห็นรากฐานแนวคิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจของโลกและของไทย ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจพอเพียงกับวิถีวัฒนธรรมชุมชนไทย รวมถึงความหลากหลายทางชีวภาพอันเป็นทุนทางนิเวศที่สำคัญของไทย เศรษฐกิจพอเพียงกับเศรษฐกิจธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่นำไปสู่ความพอเพียงอันสูงสุด โดยการอธิบายดังกล่าวอาศัย การวิเคราะห์เอกสาร ร่วมกับการสัมภาษณ์นักคิดและปราชญ์ท้องถิ่น ในชุมชนหมู่บ้านไทย

วัตถุประสงค์

เพื่ออธิบายความสำคัญและความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจพอเพียงกับวัฒนธรรมชุมชนและความหลากหลายทางชีวภาพในชุมชนหมู่บ้านไทย และเปรียบเทียบพื้นฐานความแตกต่างระหว่างเศรษฐกิจพอเพียงกับเศรษฐกิจทุนนิยม

จากฉันทมติวอชิงตันสู่ฉันทมติบางกอก : ทางออกแห่งวาทกรรม ระบบเศรษฐกิจโลก

ฉันทมติวอชิงตัน หรือ **Washington Consensus** มีพื้นฐานมาจากปรัชญาเศรษฐกิจทุนนิยม ที่สนับสนุนการเปิดเสรี ด้านการค้าระหว่างประเทศ สนับสนุนการถ่ายโอนการผลิตจากภาครัฐบาลไปสู่ภาคเอกชน (Privatization) สนับสนุนการลดการควบคุมและการกำกับระบบเศรษฐกิจและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ภายใต้การผลักดันของชนชั้นปกครองในนครวอชิงตัน ดีซี หรือ The Washington Establishment (ริงสรร์ ธนะพรพันธ์, 2549) ซึ่งธนาคารโลกและองค์การการเงินระหว่างประเทศมีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมเมนูนโยบาย (Policy Menu) ดังกล่าวนี้นี้ไปทั่วโลก โดยเฉพาะภายหลังที่เศรษฐศาสตร์แบบเคนส์ หรือฉันทมติว่าด้วยนโยบายเศรษฐกิจแบบเคนส์ (Keynesian Consensus) ไม่สามารถอธิบายวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจในปี พ.ศ.2516 ได้ โดยที่ฉันทมติแห่งวอชิงตัน หรืออาจเรียกว่า ลัทธิเสรีนิยมใหม่ (Neo-Liberalism) ถีบตัวขึ้นมาแทนที่ แนวนโยบายเศรษฐกิจตามฉันทมติแห่งวอชิงตัน มีความเชื่อมั่นในประสิทธิภาพของกลไกราคาในการแก้ปัญหาพื้นฐานทางเศรษฐกิจฉันทมติแห่งวอชิงตัน ต้องการถ่ายโอนการผลิตจากรัฐบาลไปสู่ภาคเอกชนและการลดการกำกับและลดการควบคุม (ริงสรร์ ธนะพรพันธ์, 2549) แนวคิดทางเศรษฐกิจเหล่านี้ เกิดจากแนวคิดพื้นฐานทางเศรษฐศาสตร์ ที่ว่าด้วย การจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้ได้รับประโยชน์สูงสุด ภายใต้ปรัชญาแห่งวิชาเศรษฐศาสตร์ตะวันตก ซึ่งมีได้เน้นหรือให้ความสำคัญกับเรื่องทางจิตวิญญาณมากนัก เพราะฉะนั้นถึงจะมีแนวนโยบายเศรษฐศาสตร์แบบใด คนที่ยึดกุมอำนาจทางสังคมมักจะได้รับผลประโยชน์เสมอ ความเหลื่อมล้ำยังปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ

หลังเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 ประเทศไทยได้รับผลกระทบเต็มที่ จากการเปิดเสรีทางการเงิน ภายใต้แนวทางแบบฉันทมติวอชิงตัน-ระบบทุนนิยมใหม่ ไม่รู้จะเดินหน้าเดินหลังอย่างไร บนสายทางของระบบเสรีทุนนิยม การแก้ปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจดังกล่าว เป็นการแก้ทางอาการหรือเฉพาะหน้า ไม่ได้ลงลึกถึงรากเหง้าเชิงแนวคิด ปรัชญาและความเชื่อ เนื่องจากกระบวนการทัศน์ทางเศรษฐศาสตร์ ยังอยู่ภายใต้ระบบทุนนิยม รวมถึงนักวิชาการด้าน

เศรษฐศาสตร์ส่วนใหญ่ที่เป็นแกนสำคัญของชาติได้รับอิทธิพลทางความคิดของโลกตะวันตกเสียมาก ทำให้สถานการณ์ทางเศรษฐกิจของชาติขณะนั้นค่อนข้างติดตันทางออกลำบาก

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพล อดุลยเดช ทรงชี้ว่า “การเป็นสื่อไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เรามีเศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน” พระราชดำรัสของพระองค์ ต่อที่ชุมนุมรัฐมนตรีข้าราชการและประชาชน เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 นับเป็นแสงสว่างและทางออกของชาติ ท่ามกลางความมืดมิดและไร้ความหวัง ทรงเตือนสติว่าการใช้ชีวิตอย่างฟุ่มเฟือย หรือเกินความพอเพียงนั้นเป็นสาเหตุสำคัญแห่งการเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจ นั้นหมายความว่าความรุ่ง ทะยานอยากอย่างมากมายหวังกำไรเกินควร ตามเส้นทางแนวทางเสรีทุนนิยมใช้ว่าจะทำให้สังคมเศรษฐกิจไทยมันคงเสมอไป โดยเฉพาะต่อมวลชนจำนวนมาก ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแห่งองค์พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพล อดุลยเดช ในความเห็นของศาสตราจารย์ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ถือว่าเป็น “ฉันทมติแห่งกรุงเทพฯ” (Bangkok Consensus) และเป็นแนวคิดหรือทฤษฎีใหม่ทางเศรษฐศาสตร์ให้กับสังคมไทยและสังคมโลก

วิกฤติเศรษฐกิจทุนนิยมกับเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชน

การเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจทุนนิยมช่วงปี พ.ศ.2540 ต่างประเทศถอนการลงทุน เศรษฐกิจอุตสาหกรรมและการค้าหดตัว โดยเฉพาะการค้าระหว่างประเทศ บริษัทเงินทุนหลายแห่งถูกปิดกิจการ หนี้ธนาคารกลายเป็นหนี้เสียจำนวนมาก เกิดการว่างงาน เศรษฐกิจภาคเมืองถูกกระทบกระเทือนมาก (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2547) อย่างไรก็ตามแม้ภาคเมืองจะเกิดวิกฤติ แต่ในชนบท-ท้องถิ่นมิได้ถูกกระทบมาก และยังสามารถเป็นหลังพิงและรองรับผู้ที่ว่างงานจากในเมือง วิกฤตการณ์เศรษฐกิจครั้งนั้น ทำให้นักวิชาการ ปัญญาชนและประชาชน บางส่วนได้หันมองกลับไปยังชุมชนท้องถิ่นชาวบ้านภายในประเทศ พื้นฐานของชีวิต เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของประชาชนและสนับสนุนการพัฒนาประเทศในแนวทางใหม่ คือเริ่มจากการสร้างความเข้มแข็ง ณ ระดับย่อยขึ้นมา จากระดับครอบครัวและชุมชน จากเศรษฐกิจเกษตรกรรมและหัตถกรรมพื้นบ้าน

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพล อดุลยเดช ได้ทรงเสนอทฤษฎีใหม่ ทรงเรียกว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” หรือวารสารมูลนิธิชัยพัฒนาเรียกย่นยั้งว่า “เศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง” จุดประสงค์ตามที่ปรากฏในพระราชดำรัสตั้งที่กล่าวมา “เพื่อพอยู่พอกิน...อยู่คู่ตัวเองได้” มีแนวทางดำเนินงานสรุปได้ 3 ระดับ คือ การจัดสรรพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัย การรวมพลังของชุมชน และความร่วมมือของกลุ่มหรือสหกรณ์ในชุมชนกับองค์กรหรือภาคเอกชนภายนอก พระองค์ทรงมีจิตวิญญาณและอารมณ์ความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับประชาชนในชาติ ทรงสะท้อนชีวิตที่เป็นจริง และทรงพูดแทนความปรารถนาของคนส่วนใหญ่ของประเทศ พระราชดำรัส “เศรษฐกิจพอเพียง” ก่อให้เกิดความสะท้อนในหมู่ปัญญาชนอย่างมาก และทำให้รัฐบาลต้องทบทวนแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมา (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2547)

นักวิชาการไทยจำนวน 17 ท่าน ที่ทำการวิจัยในชุด “โครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ที่ใช้เวลาวิจัย 3 ปี (1 มีนาคม 2543-28 กุมภาพันธ์ 2546) โดยมี ศาสตราจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นหัวหน้าโครงการ มีข้อค้นพบที่น่าสนใจ คือ ระบบเศรษฐกิจไทย มีอยู่ 2 ระบบ คือ ระบบเศรษฐกิจทุน หรือ ทุนนิยม ที่โดดเด่นในสังคมที่เราทราบกันอยู่ กับระบบเศรษฐกิจชุมชน (Community Economy) ที่ถือเป็นชีวิตการทำมาหากินของชาวไทยจำนวนมากที่สุด โดยเฉพาะพี่น้องในชนบท และใหญ่กว่าระบบทุน ซึ่งลักษณะสำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชน คือ ครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต เป้าหมายของการผลิต คือ การดำรงอยู่ การรักษาตัวให้รอดอยู่ ของครอบครัวและชุมชน ให้สามารถเลี้ยงตัวเองได้ การผลิตมีลักษณะเพื่อบริโภคในครัวเรือนหรือผลิตเพื่อขายก็ได้ แต่ก็เพื่อให้ได้เงินมาซื้อสินค้าให้ครอบครัวดำรงชีวิตได้ และเลี้ยงดูบุตรได้ มากกว่าที่จะคิดขยายการผลิตให้ใหญ่โต ให้มีกำไรสูงสุด ให้ร่ำรวย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2546) ซึ่งระบบเศรษฐกิจชุมชนแบบนี้ หากพิจารณา แล้วนับว่ามีลักษณะเป็นและสอดคล้องกับ “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพล อดุลยเดช นอกจากนี้ในวิถีสังคมและวัฒนธรรมหมู่บ้านของคนไทย ทั้งในและนอกประเทศไทย ยังพบลักษณะเศรษฐกิจวัฒนธรรมแนวนี้อยู่กระจาย ที่ยังมีระบบการแลกเปลี่ยน โดยที่มิได้ผ่าน

กลไกในระบบทุนนิยม หรือระบบตลาด ซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจที่อยู่บนฐานวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2545)

ศาสตราจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ยังกล่าวว่า ทิศทางการพัฒนาประเทศไทย มักเป็นการพัฒนาทุนนิยม ตามแนวทางเศรษฐกิจทุนนิยม ที่ถ่ายทอดทรัพยากรออกจากชุมชนหมู่บ้าน เพื่อเลี้ยงดูเมืองและเพื่อส่งออกไปต่างประเทศ แต่ผลส่วนใหญ่ของการพัฒนา ตกเป็นของคนเพียงกลุ่มเดียว เมืองกับชนบทต่างกันอย่างมาก ชนชั้นนายทุนและข้าราชการ แตกต่างมากจากชนชั้นชาวนา ความเจริญกระจุกตัว ภาคการค้าและอุตสาหกรรมหรือเศรษฐกิจนายทุน เป็นภาคที่เจริญร่ำรวย ส่วนใหญ่จากการเอารัดเอาเปรียบภาคเกษตรกรรมภาคเศรษฐกิจชุมชนหรือจากการใช้แรงงานชาวบ้านราคาถูก แต่ภาคธุรกิจนี้ เจ้าของส่วนใหญ่เป็นนายทุนต่างประเทศ เทคโนโลยีสำคัญเป็นของต่างชาติ ถูกควบคุมโดยต่างชาติแทบจะถือไม่ได้ว่าเป็นส่วนที่แท้จริงของเศรษฐกิจไทย อีกภาคหนึ่งเป็นภาคเศรษฐกิจเกษตรกรรมชนบท ภาคเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน เป็นภาคที่ยากจน แต่ภาคนี้เป็นส่วนแท้ของประเทศ เป็นของประชาชนไทย อาจารย์ฉัตรทิพย์ เห็นว่าการพัฒนาในแนวทางทุนนิยมแบบที่ผ่านมา จึงไม่น่าจะเป็นแนวทางที่พึงปรารถนาที่สุดของประเทศ เพราะเป็นการพัฒนาแต่ส่วนเดียว คือ ส่วนหัว เอารัดเอาเปรียบและทั้งส่วนอื่นของประเทศ คือ ละทิ้งส่วนชนบท ที่ประกอบไปด้วยประชาชนส่วนใหญ่ ที่สำคัญทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553)

นอกจากนี้ศาสตราจารย์ประเวศ วะสี เรียกเศรษฐกิจศาสตร์แบบทุนนิยมว่า “หินเศรษฐกิจศาสตร์” หมายถึงเศรษฐกิจศาสตร์อย่างแคบ แต่เรียกเศรษฐกิจศาสตร์แบบที่คำนึงถึงมนุษย์และวัฒนธรรมว่า “ธรรมเศรษฐกิจศาสตร์หรือเศรษฐกิจศาสตร์วัฒนธรรม” อันเป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนฐานความเข้มแข็งของเราเอง หรือเรียกอีกชื่อว่า “เศรษฐกิจพื้นฐาน” หรือ “เศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง” และได้อธิบายเพิ่มเติมถึงหลักที่ถูกต้องทางเศรษฐกิจว่า “การพึ่งตนเองเป็นหลักสำคัญในทางพระพุทธศาสนา หมายถึงความเข้มแข็ง ความยั่งยืน ความเป็นอิสระ การมีภูมิคุ้มกัน เศรษฐกิจกระแสหลักควรเป็นเศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง การพึ่งตนเองต้องคำนึงถึงพื้นฐานของตนเอง พื้นฐานของสังคม คือ วัฒนธรรม วัฒนธรรมของประเทศใดก็เป็นจุดแข็งของประเทศนั้น วัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ เศรษฐกิจ

วัฒนธรรมจึงเป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานความมั่นคงของตนเอง เศรษฐกิจวัฒนธรรมไม่ใช่เศรษฐกิจที่คำนึงถึงเงินโดดๆ (ประเวศ วะสี, 2540)

คณะผู้เขียนเคยกล่าวถึงลักษณะเศรษฐกิจที่มีได้เน้นในเรื่องของการซื้อขายแลกเปลี่ยนให้ความสำคัญกับเงินตรา แต่ให้ความสำคัญกับน้ำใจ ความเอื้ออารีที่มีในสังคมชนบทไทย โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ “ความมีน้ำใจเขายังมี ยิ่งบ่เคยเสื่อมคลาย” ที่คณะผู้เขียนพบถ้อยคำดังกล่าว ในช่วงที่ทำงานวิจัยเรื่อง ชุมชนหมู่บ้านชาวนาปฏิวัติ (ธันวา ใจเที่ยง, 2546) ว่า “เศรษฐกิจแห่งจิตวิญญาณ” หรือ “Spiritual Economy” ที่สำคัญอยู่ที่หัวใจ หรือจิตใจ เพราะการให้และการแบ่งปัน สิ่งที่ได้รับนั้น คือ ความสุขใจ มากกว่ากำไรและเงินตรา หรือผลตอบแทนในทางวัตถุ

ศาสตราจารย์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2544) เห็นว่าเศรษฐกิจพอเพียง เป็นวัฒนธรรม ไม่ใช่เทคนิคของการเพาะปลูก แต่เป็นเรื่องของศีลธรรม ความไม่ละโมภ และการประหยัด จากการที่พิจารณาถึง กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในแต่ละภูมิภาค ที่มีเทคนิควิธีการแตกต่างกัน แต่ก็เรียกว่าเศรษฐกิจพอเพียง โดยเศรษฐกิจพอเพียงมีอุดมการณ์ที่ตรงกันข้ามกับลัทธิปัจเจกชนนิยม กล่าวคือ มองเห็นความเชื่อมโยงในเชิงเกื้อกูลกันระหว่างมนุษย์แต่ละคนกับธรรมชาติแวดล้อมและกับมนุษย์ด้วยกันเอง การที่เราจะทำให้เศรษฐกิจพอเพียงเป็นวัฒนธรรมกระแสหลักตามที่ท่านเสนอว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นวัฒนธรรมมิใช่เทคนิควิธีการ จะต้องคิดระดับประเทศและระดับโลก มิใช่ไปทำที่บางท้องถิ่น เพราะโลกถูกรอบงำด้วยวัฒนธรรมที่ตรงกันข้ามกับวัฒนธรรมเศรษฐกิจพอเพียงอย่างหนาแน่น

ในหลักพุทธธรรม ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางเศรษฐศาสตร์ หรือเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ จะพบสิ่งที่แตกต่างกันสำคัญอย่างหนึ่ง ระหว่าง เศรษฐกิจพอเพียง กับ เศรษฐกิจกระแสหลักหรือเศรษฐกิจทุนนิยม คือ เรื่องของความสุขหรือ อิสราภาพ เศรษฐศาสตร์แบบหนึ่งผูกพันไว้กับการได้บริโภค และวัตถุ ส่วนเศรษฐกิจพอเพียงแม้วัตถุอาจเป็นเรื่องสำคัญ แต่สิ่งที่สำคัญกว่า คือ จิตใจ การจะมีความสุขหรือไม่ นั้น อยู่ที่จิตใจ แต่จิตใจจะรู้จักความพอและเข้าถึงความพอ และรู้จักการแบ่งปัน จิตใจจะต้องมีอิสรภาพและจะต้องมีความเข้าใจระบบของธรรมชาติ ความเป็นไตรลักษณ์ ซึ่งพูดง่ายๆ คือ เป็นเรื่องของปัญญาเป็นพื้นฐาน มิใช่ความโลภและการแข่งขัน (อภิชัย พันธเสน, 2547) กล่าวอีกแง่หนึ่งนั้นเศรษฐกิจพอเพียงอยู่บนฐาน

ความจริงของธรรมชาติ ที่มีความสัมพันธ์ไม่โดดเดี่ยว มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มิใช่แยกตัว ทำลายจัดการธรรมชาติเพื่อทำการผลิตให้ได้ผลประโยชน์ทางวัตถุและเงินตรามากๆ ในทัศนะของคณะผู้เขียน *เศรษฐศาสตร์พอเพียง* มีส่วนที่คล้ายกับพุทธเศรษฐศาสตร์อย่างยิ่ง

เศรษฐกิจพอเพียง: วิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชนชาติไทย

เศรษฐกิจชุมชน อาจเรียกได้ว่าเป็นเศรษฐกิจวัฒนธรรม เพราะโดยส่วนมากแล้ว กิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนมักอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรม วัฒนธรรมชุมชน หรือวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย เพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจมักมิได้แยกออกไปจากวัฒนธรรม โดยเฉพาะเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย ให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อพึ่งตนเอง ในขณะเดียวกันมีการแบ่งปัน หรือ มีเรื่องน้ำใจหรือจิตใจเข้ามาด้วย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2546)

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้ชัด ต้องเข้าใจว่าวิถีวัฒนธรรมชุมชนไทย ให้ความสำคัญกับเรื่องของความพอเพียงหรือไม่ อย่างไร? แต่การที่จะวิเคราะห์ดังกล่าวได้ ส่วนหนึ่งที่สำคัญ คือ ต้องเข้าใจเบื้องหลังการเกิดขึ้นมาของวัฒนธรรมชุมชนไทย หรือภูมิปัญญาแห่งแผ่นดินไทย

(1) ลักษณะวิถีวัฒนธรรมชุมชนพื้นบ้านไทย

ลักษณะสังคมวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย หากวิเคราะห์ลักษณะพื้นฐานแล้วสืบสานมาจากลักษณะสังคมวัฒนธรรมไท ซึ่งชนชาติไท ถือว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่ตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ในคาบสมุทรอินโดจีน และบริเวณใกล้เคียง ครอบคลุมทั้งที่อยู่ในประเทศไทย และนอกประเทศไทย ทั้งในจีน เวียดนาม พม่า อินเดีย และลาว เป็นต้น ทั้งเผ่ากิ่งสาขาย่อย แตกต่างกันไป ซึ่งปรับตัวให้เข้ากับสภาพสิ่งแวดล้อม และกาลเวลา ทำให้มีชื่อเรียกแตกต่างกันไป เช่น ไทใหญ่ ไทดำ (ไทหล้า) ไทขาว (ไตขาว) ไตแดง (ไตหลวง) ไทนุง ไทใต้คง (ใต้คง) ผู้ไท จ้วง ไทล้านนา ไทลาว เป็นต้น

เดิมนั้นคนไท มีการสันนิษฐานเคยตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมอยู่ทางตอนกลางและตอนใต้ของจีน ก่อนที่จะอพยพตั้งถิ่นฐานลงมาตามทีราบลุ่มลำนํ้า อย่างน้อยไม่ต่ำ

กว่า 2,000 ปี ศูนย์กลางคนไทนอกประเทศไทย ที่สำคัญ ในระยะแรกๆ เช่น สิบสองเจ้าไท หรือสิบสองจุไท คือ ดินแดนที่อยู่ติดกับประเทศลาวทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหลวงพระบาง สิบสองกษัตริย์ คือ เมืองของกลุ่มคนไททางตะวันตก มีศูนย์กลางในแถบลุ่มน้ำสาละวิน สิบสองปันนา คือ อาณาจักรของคนไททางตะวันตก มีศูนย์กลาง คือ เมืองเชียงรุ่ง

ยังมีนับรวมถึงการอพยพ เข้าไปตั้งถิ่นฐานของคนไท แถบลุ่มน้ำกม ลุ่มน้ำโขง ต่อมาสามารถพัฒนาขึ้นสู่ความเป็นล้านช้าง ล้านนา ขึ้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มคนไทเหล่านี้ ได้เป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งของความเป็นพลเมืองของรัฐไทย พลเมืองชาวนา พลเมืองแห่งสังคมหมู่บ้านไทย ดังนั้นจะเห็นว่าหากจะสืบสาวหารากเหง้าเบื้องต้นของวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย ถ้ามีความเข้าใจถึงลักษณะสังคมวัฒนธรรมไท จะมีความสำคัญและมีความเข้าใจนอกเหนือไปจากการที่จะคลี่คลายสังคมวัฒนธรรมไทย ว่าพื้นฐานดั้งเดิมเป็นอย่างไร มีความสอดคล้องหรือใกล้เคียงกับคำว่าพอยเพียงหรือไม่ ที่สำคัญวัฒนธรรมไทยังเป็นวัฒนธรรมร่วมของกลุ่มชนต่างๆ ในอุษาคเนย์ตอนบน เช่น ละว้า ละว้า ปะหล่อง ขมุ กะฉิ่น กะเหรี่ยง ม้ง ที่อาศัยอยู่ใกล้ชิดกับกลุ่มชนชาติไท ที่ใช้ภาษาชนเผ่าตนเอง ชาวเผ่าอื่นเหล่านี้จะมีสองวัฒนธรรม คือวัฒนธรรมของชนชาติของเขาเอง และวัฒนธรรมไท พวกเขาสามารถพูดไทได้ และเมื่อเขาลงมาติดต่อกับชาวไทบนที่ราบ หรือมาซื้อขาย แลกเปลี่ยนระหว่างชาวเขาต่างเผ่า เขาจะใช้ภาษาไทย เป็นภาษากลาง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2545) ทำให้เราเข้าใจลักษณะสังคมหมู่บ้านไทยมากขึ้น เพราะการรวมตัวขึ้นเป็นสังคมหมู่บ้านไทยนั้น นอกจากจะรวมตัวจากกลุ่มชนชาติไทแล้ว ยังรวมกลุ่มชนเผ่าบูร หรือกลุ่มมอญ-เขมรด้วย

ในโครงการวิจัยประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรมชนชาติไท (พ.ศ.2540-2542) ที่ศึกษาลักษณะสังคมและวัฒนธรรมไท ทั้งในและนอกประเทศไทย โดยศาสตราจารย์ ฉัตรทิพย์ นาถสุภาได้สรุป ลักษณะสังคมวัฒนธรรมไท มีสายทางของตนเอง โดยเฉพาะ มีเอกลักษณ์ของตนเอง ไม่เหมือนกับชุมชนอินเดีย หรือจีน ชุมชนไท ยังมีลักษณะบุพกาลเข้มข้น สามารถรักษาลักษณะพิเศษไว้ได้ข้ามกาลเวลา และข้ามชนิดของระบบสังคมเศรษฐกิจที่ครอบงำภายนอก ชุมชนไตน่าจะเป็นวิธีการผลิตและมีวัฒนธรรมอุดมการณ์ของตนเอง ครอบครัวดำรงอยู่ ชุมชนดำรงอยู่ พิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับญาติมิตร และจิตวิญญาณของครอบครัว

และชุมชนดำรงอยู่ รักษาความช่วยเหลือและน้ำใจระหว่างสมาชิกของชุมชนไว้ได้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2545)

สิ่งที่ศาสตราจารย์ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้ย้ำถึงลักษณะเด่นสำคัญของวัฒนธรรมไท ผ่านการศึกษาคนไทนอกประเทศไทย ทั้งใน เวียดนาม อินдия ลาว พม่า จีน เห็นว่า มีความเป็นชุมชนสูง มีระบบจิตวิญญาณ แห่งชุมชน มีการช่วยเหลือ และน้ำใจ อ่อนน้อม และยังสืบมาจนถึงทุกวันนี้ และข้ามชนิดของระบบสังคมเศรษฐกิจที่ครอบงำภายนอก โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมทุนนิยม ที่เป็นคนละส่วนระบบเศรษฐกิจและชุมชนไท ชาวบ้านไทย มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและชาวไทยเป็นชาติที่มีน้ำจิตน้ำใจอย่างพิเศษ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553)

สิ่งที่สำคัญระบบเศรษฐกิจชุมชนที่พบในสังคมไท มิเพียงแต่พูดถึงเป้าหมายของการผลิต ระบบเศรษฐกิจชุมชนที่ฝังตัวอยู่ในพื้นที่ สายญาติมิตร สังคมวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความอาทรต่อกัน แลกเปลี่ยนเพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช่การแข่งขัน และเอารัดเอาเปรียบ

สิ่งนี้ หรือ ระบบเศรษฐกิจชุมชน ที่ท่านอาจารย์ฉัตรทิพย์ ได้อธิบาย ที่ปรากฏและดำรงอยู่ในสังคมหมู่บ้านไทย คณะผู้เขียนเห็นว่า น่าจะหมายถึง และสอดคล้องกันกับคำว่าเศรษฐกิจพอเพียง ที่เกิดขึ้น บนเป้าหมายของการผลิตเพื่อพออยู่พอกิน มิได้ผลิตขึ้นโดยมีเป้าหมายแห่งการแข่งขัน การเอารัดเอาเปรียบ การร่ำรวย เพราะฉะนั้นลักษณะสังคมวัฒนธรรมไท และถือเป็นลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมหมู่บ้านไทย อันเป็นพื้นฐานในด้านการผลิต ซึ่งให้ความสำคัญด้านจิตใจ การแบ่งปัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นระบบชุมชนที่เข้มแข็งนั้น เป็นรากฐานสำคัญยิ่งของระบบเศรษฐกิจชุมชน หรือระบบเศรษฐกิจพอเพียง

ความอึกแพงแบ่งปัน : อีกหนึ่งรากฐานวัฒนธรรมและภูมิปัญญา แห่งความพอเพียง

คณะผู้เขียนได้เดินทางไปศึกษา สำนวณ และสัมภาษณ์พี่น้องในชนบท ในอีสานตอนบน เช่น กาฬสินธุ์ นครพนม สกลนคร ระหว่าง ปี พ.ศ.2544 - พ.ศ. 2558 ได้พบสิ่งที่สำคัญที่เป็นรากฐานและทุนทางสังคมเกษตรกรรมพื้นบ้านของ

ไทย นั่นคือ เรื่องของ *ความฮักแพงแบ่งปัน* ที่เป็นรากฐานของระบบชุมชน รวมไปถึงเป็นรากฐานสำคัญของระบบสังคมเศรษฐกิจวัฒนธรรมพอเพียง ซึ่งลักษณะนี้พบกระจายไปในหลายหมู่บ้านในแถบอีสานตอนบน ในหลายกลุ่มชน-ชาติพันธุ์ ที่หลอมรวมกลายเป็นคนไทยอีสาน ทั้งผู้ไท ลาว กะเลิง บรู ไทญ้อ เป็นต้น ที่ได้ไปพบมา และบุคคลที่สามารถอธิบายเรื่องนี้ได้ดี ในที่นี้จะขอกกล่าวถึงเพียง พ่อเล็ก กุดวงศ์แก้ว ชาวนาแห่งชนเผ่ากะเลิง ที่บ้านบัว ต.กุดบาก อ.กุดบาก จ.สกลนคร

คณะผู้เขียนได้เดินทางไปเยี่ยมสวนและนา พร้อมสัมภาษณ์ท่าน เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ.2549 พ่อเล็กมองว่าสังคมหมู่บ้านไทยพื้นถิ่น มีทุนทางสังคมสูงมาก ทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ และด้านวัฒนธรรม เป็นประเทศที่มีความร่ำรวยสูง มิได้มีความยากจน ตามทัศนะของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก แต่ที่ผ่านมาสังคมไทย ถูกทำให้ล้มรากเหง้าของตนเอง และไหลไปตามกระแส หรือวาทกรรมแห่งความเจริญ จากการพัฒนาโลกในยุคแห่งความเป็นสมัยใหม่ *“เพราะคนส่วนใหญ่ในสังคมไทย ขาดฮากแก้ว เพราะขาด ความเชื่อมั่นในตัวเอง ไหลไปตามกระแส บ่มีจุดยืนเป็นของตนเอง ทำให้ทุนเดิม ซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในท้องถิ่นหายไป เฮ็ดให้สังคมไปตามกระแสเรื่อย ๆ จนล้มของเก่า... พ่อคุยกับอาจารย์ระพี (ศ.ระพี สาคริก) ที่เพิ่งมาเยี่ยม ว่าสังคมไทย ควรนำทบทวนอดีต คือ ขุดค้นรากเหง้า รากเหง้าของสังคม คือ วัฒนธรรม วัฒนธรรม หมายถึง สังคมวัฒนธรรม รุ่นเก่าเป็นจิ้งจิด หากบ่ทบทวน เฮาบ่ฮู้รากเหง้าเฮาอยู่ใส กะบ่ฮู้ว่าลีไปอยู่ใส ไหลเวินไปวนมา แล้วแต่กระแสที่จะพาไป เพราะเฮาบ่มีรากแก้ว”* (เล็ก กุดวงศ์แก้ว, 2549 : สัมภาษณ์)

ท่านมองว่าวัฒนธรรมต่างชาติ และคนที่กำหนดนโยบาย ค่อนข้างที่จะนำประเทศไปสู่ทิศทางตามแนวทางการพัฒนาตะวันตก ได้เข้ามาทำลายความเชื่อมั่นของคนในท้องถิ่น ความมั่นใจของชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมทุน-เงินนิยม หรือวัฒนธรรมการตลาด เข้ามาทำลายทุนหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น สิ่งที่พ่อเล็กย้ำชัดเจนคือ ทุนทางวัฒนธรรม อันสะท้อนให้เห็นถึงวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนหมู่บ้านไทย คือ ความมั่นใจ การแบ่งปัน ที่พ่อเล็กบอกว่า *“ความฮักแพงแบ่งปัน”*

“พวกเขา ไปทำลายความเชื่อมั่นเฮา เฮาเคยมีความอุดมสมบูรณ์ ในพื้นดิน กะว่าเฮาจน เฮาโง่ เพราะเงินเฮาบ่หลาย สังคมเฮาบ่ค่อยได้ใช้เงิน คนส่วนใหญ่คิดตามเขาเชื่อเขา ก็เลยเปลี่ยนไปกับเขา เขาคิดว่าเงินคือพระเจ้า แต่คนเฮาบ่

มีเงิน เขามีสิ่งของและทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์... .ที่ต้องซื้อ อันนี้คือวัฒนธรรม ความอึกแวกแบ่งปัน เป็นทุนทางวัฒนธรรม หากมันมีคุณธรรม ความเห็นแก่ตัวสูง ความอยากได้เงินมีสูง บ่มีเงินกะติดบได้ อันนี้กินซื้อๆ กะได้ เวลา ฟิน้องมาทางอื่นทางไกล กะได้อยู่ได้กิน แต่ก่อนมันเป็นวัฒนธรรมแบ่งปัน จาก บ ป (แบ่งปัน) มาเป็น ข แข่งขัน การแข่งขัน ความเห็นแก่ตัวมันสูงขึ้น ความเป็นญาติเป็นมิตรลดลง” (เล็ก กุดวงศ์แก้ว, 2549 : สัมภาษณ์)

การย้ายของพ่อเล็ก กุดวงศ์แก้ว สะท้อนให้เห็นว่า วิถีชีวิตของคนในชุมชน คือ ทุนอันสำคัญยิ่ง โดยเฉพาะทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ที่เรียกกันว่า ความอึกแวกแบ่งปัน ความมีน้ำใจ ของคนในหมู่บ้าน ผลผลิตเพื่อพออยู่พอกิน เหลือแบ่งปัน เพราะโดยพื้นฐานสังคมหมู่บ้านไทย มีความพอ มีความร่ำรวยอยู่ในตัวอยู่แล้ว เนื่องจากภูมิประเทศ มีความอุดมสมบูรณ์ปลูกอะไรก็ได้ เพราะในป่าฝนเขตร้อนร้อน (Tropical forest) เป็นพื้นที่ที่เอื้อให้มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง อันเป็นแหล่งอาหารและสมุนไพร แตกต่างจากสังคมตะวันตก โดยเฉพาะในเขตหนาว หรือทะเลทราย

เพราะฉะนั้นดินแดนสังคมไทย ในหมู่บ้านไทยจึงมีความพร้อม เป็นพื้นแผ่นดินที่เหมาะสมต่อการผลิตและมีความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม เป็นสังคมหมู่บ้านที่มีวัฒนธรรมความพอเพียงอยู่ในตัว เพียงแต่ภายหลังที่มีการพัฒนาสมัยใหม่เข้ามาในชุมชน ภายใต้การชี้นำ ทำให้คนในหมู่บ้านลืมนึกเหง้าและไหลไปกับกระแส วัฒนธรรมสมัยใหม่ ซึ่งแน่นอนนั้นรวมถึงวัฒนธรรมปัจเจก-ทุนนิยม

เมื่อพิจารณาถึงระดับของปรัชญาแห่งเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพล อดุลยเดช นอกจากจะสามารถพึ่งพาตัวเองแล้ว ต้องแบ่งปัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันของผู้คนในชุมชนและประเทศชาติต่อไป โดยมีได้ให้ต่างคนต่างอยู่หรือเห็นแก่ตัว เมื่อพิจารณาจะเห็นว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีความสอดคล้อง อยู่ภายใต้วิถีวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ความหลากหลายและความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติอันเป็นทุนทางสังคมของชนชาติไทยที่มีมาแต่โบราณ ขณะเดียวกันสะท้อนให้เห็นว่าลักษณะเศรษฐกิจชุมชน-เศรษฐกิจศาสตร์วัฒนธรรม อยู่บนรากฐานของการแบ่งปันและเอื้ออารี มีน้ำใจ ดังที่ท่านอาจารย์ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เสนอมาโดยตลอด อันตรงข้ามกับระบบ

เศรษฐกิจทุนนิยม ที่เน้นการแข่งขัน ก่อให้เกิดความเห็นแก่ตัว และความเป็นพี่เป็นน้องลดน้อยลง

เศรษฐกิจพอเพียงกับความหลากหลายทางชีวภาพในหมู่บ้านไทย

นอกจากเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจชุมชนไทยจะอยู่บนรากฐานทางวัฒนธรรมไทย ในเรื่องน้ำใจและการแบ่งปัน ทุนอันสำคัญยิ่งอันหนึ่งของสังคมไทย คือ เรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ ประเทศไทย นับว่าเป็นประเทศอยู่ในพื้นที่ป่าฝนเมืองร้อน ซึ่งเป็นเขตที่มีความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตจำนวนมาก เขตหนึ่งของโลก เพราะมีปัจจัยแวดล้อม ที่เหมาะสมในการเจริญเติบโตและดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิต มีว่าจะเป็นพลังงานแสง น้ำ ความชื้น อุณหภูมิ ความอุดมสมบูรณ์ของดิน เป็นต้น

เศรษฐกิจพอเพียง นอกจากจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมแล้ว มิติของเศรษฐกิจพอเพียงยังเป็นเรื่องของปรัชญา ที่เน้นการพออยู่ พอกิน ที่สำคัญ คือ พึ่งพาตนเอง ทั้งในระดับส่วนตัว และสังคม เกี่ยวข้องกับด้านชีวิต จิตใจ และสิ่งแวดล้อม สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับเรื่องต่างๆ โดยเฉพาะในด้านสิ่งแวดล้อม ที่อย่างน้อยเมื่อรู้จักการดำเนินกิจการ ดำเนินชีวิต อย่างพอเพียง น่าจะเป็นสิ่งที่ส่งเสริมหรือสนับสนุนมิให้ธรรมชาติถูกทำลายมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประยุกต์ใช้กับงานทางการเกษตรเพื่อให้ประชาชนพึ่งพาตนเองนั้นน่าจะเกี่ยวข้องกับเรื่องของสิ่งแวดล้อม ดังจะเห็นจากการส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชผสมผสาน ในทฤษฎีใหม่ ที่นำไปสู่การพลิกฟื้นระบบการทำเกษตรเชิงสิ่งแวดล้อม ที่มีพืชหลากหลายชนิด อันจะนำไปสู่ความสมบูรณ์และยั่งยืนของระบบนิเวศ ที่มีความหลากหลายหรือหลายหลากแห่งสรรพชีวิต

ความยั่งยืนของระบบนิเวศกับระบบเศรษฐกิจพอเพียง และความหลากหลายทางชีวภาพกับเศรษฐกิจพอเพียง นับว่ามีความสัมพันธ์กัน ความหลากหลายทางชีวภาพมักนำไปสู่ความยั่งยืนของระบบนิเวศ ศาสตราจารย์ ประเวศ วะสี (2544) ได้กล่าวว่าเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึงความพอเพียง 7 ประการ คือ พอเพียงสำหรับทุกคน ทุกครอบครัว มิใช่ทั้งกัน พอเพียงทางจิตใจ ทำให้รักและเอื้ออาทรคนอื่นได้ ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง พอเพียงทางปัญญา

วัฒนธรรมพอเพียง ซึ่งในส่วนนี้คณะผู้เขียนเห็นด้วยกับท่านศาสตราจารย์ประเวศว่าเศรษฐกิจพอเพียงย่อมอยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรม มีความมั่นคงพอเพียง และสุดท้ายที่จะย้ำในที่นี้คือ *สิ่งแวดล้อมพอเพียง เศรษฐกิจพอเพียง นำไปสู่การอนุรักษ์และเพิ่มพูนสิ่งแวดล้อม* ทำให้ยังชีพและทำมาหากินได้ เช่น การทำเกษตรผสมผสาน ซึ่งจะได้ทั้งอาหารและสิ่งแวดล้อม นั่นหมายความว่าเศรษฐกิจพอเพียงมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับระบบความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2544) ได้ปาฐกถาในงานสัมมนาเรื่องมิติทางวัฒนธรรมในยุคเศรษฐกิจพอเพียง ว่า *“กล่าวสั้นที่สุด เป้าหมายหลักของเศรษฐกิจพอเพียงคือความมั่นคงในปัจจุบัน และความยั่งยืนของระบบนิเวศและวิถีชีวิต”*

สังคมวัฒนธรรมหมู่บ้านไทย ที่สืบสานมาจากสังคมวัฒนธรรมไท มีความพอเพียงเป็นพื้นฐาน คือ การพึ่งพาตนเองได้ สามารถที่จะผลิตจนสามารถพึ่งพาตนเองได้ เหลือกก็แลกเปลี่ยน แบ่งปัน และให้ทาน อันเป็นวิถีชีวิตที่มีรากฐานวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญกับมิติทางจิตวิญญาณ และความเข้มแข็งของระบบชุมชน สิ่งที่เคยสนับสนุน หรือเป็นรากฐานให้กับวัฒนธรรมพอเพียง ผลิตเพื่ออุมชูตัวเองได้ แบ่งปันสังคมได้ คือ *การมีทุนที่เรียกกันว่าทุนทางธรรมชาติ หรือ ทุนความหลากหลายทางชีวภาพ* ซึ่งสภาพแห่งภูมิศาสตร์ของประเทศไทยและประเทศอื่นๆในเขตร้อนชื้นได้เปรียบกว่าแหล่งอื่น

คณะผู้เขียนเห็นว่า การที่สังคมพื้นถิ่นหมู่บ้านไทย ค่อนข้างมีความอุดมสมบูรณ์บอิดบ่อยาก เพราะอยู่ในป่าฝนเมืองร้อนที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง น่าจะเป็นพื้นฐานสำคัญในการก่อเกิด *ความฮักแพงแบ่งปันอย่างหนึ่ง เพราะมันมีอยู่มีกิน บอิดบ่อยาก และการแบ่งปัน การให้ เป็นรากฐานของวัฒนธรรมพอเพียง* ทั้งก่อให้เกิดความสุข อันอยู่ที่จิตใจ และทำให้ชุมชนเข้มแข็งไม่ประาะบาง

คณะผู้เขียนเชื่อว่า เนื่องจากปัจจัยแวดล้อมที่เอื้อต่อการเกิดของสรรพชีวิตต่างๆ ทำให้พื้นที่ของชุมชนหมู่บ้านไทย ร่ำรวยความหลากหลายทางชีวภาพ หรือ ที่พอเล็ก กุดวงศ์แก้ว ได้เสนอมุมมองอีกมิติหนึ่ง ว่าแท้จริงคนไทย โดยเฉพาะคนในชนบทไม่จน เพราะมีสิ่งๆต่างๆ จนมีคำว่า *“บอิดบ่อยาก”* มีมากจนไม่ยากไม่หิว พออยู่พอกิน ยังแบ่งปัน แต่ในหลายประเทศที่มีภูมิอากาศไม่เหมาะสม เช่น แล้ง หนาว จะปลูกจะอะไรก็ยากลำบาก จำเป็นต้องอาศัยอาหารจากต่างประเทศ ต้องซื้อแพง เพราะฉะนั้นความหลากหลายทางชีวภาพ จึงเป็นสิ่งสำคัญในการเป็น

รากฐาน เป็นทุนในการสนับสนุนระบบเศรษฐกิจชุมชนไทย ซึ่งเป็นจุดแข็งของประเทศ จะหาประเทศอื่นในโลกเหมือนประเทศไทยนั้นยากยิ่ง ดังพ่อเล็ก กุดวงศ์ แก้ว ตอกย้ำว่า “ปาฎุพาน หรือป่าอะไรก็ตาม ที่มีอาหาร มี อากาศ สมุนไพร ยา ปัจจัย 4 ประการ ป่าเป็นที่มาของพระตถาคตเจ้า พ่อแม่ก็เลยให้คล้องจองกันว่า ป่า คือบ้าน สายธาร คือชีวิต มวลมิตรคือพลัง ฟังตนเองคือความหวัง ธรรมชาติยัง เพื่อชีวิต ของทุกคน ทุกสรรพสัตว์ ที่อยู่บนโลก หากเขายังพี่น้องเขา เขาต้องรักษา ป่า ดินน้ำ ปาฎุเขา ให้ยั่งยืน ไม่จำเป็นเงินหลายเฮาจะอยู่ได้ เพราะมีทุนทางชีวิต ทุนทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา เขามีทุนอันยิ่งใหญ่” (เล็ก กุดวงศ์แก้ว, 2549 : สัมภาษณ์)

สิ่งที่ ศาสตราจารย์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2544) ได้สำรวจมิติต่างๆ ในพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง มิติที่สำคัญมากอย่างหนึ่ง คือ มิติในแง่ของอุดมการณ์ ซึ่งเป็นตรงข้ามกับลัทธิปัจเจกชนนิยม กล่าวคือ มองเห็นความเชื่อมโยงในเชิงเกื้อกูลกันระหว่างมนุษย์แต่ละคนกับธรรมชาติแวดล้อม และกับมนุษย์ด้วยกันเอง (รวมทั้งกับสิ่งที่อยู่เหนือมนุษย์เช่นผีหรือพระด้วย-คณะผู้เขียน) หากมองเห็นคนอย่างโดดเดี่ยว ไม่เชื่อมโยงกับสิ่งอื่นและคนอื่นจะไม่มีทางไปถึงเศรษฐกิจพอเพียงได้เลย

มิติทางอุดมการณ์ต่อระบบเศรษฐกิจพอเพียง ในทัศนะของศาสตราจารย์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ คณะผู้เขียนมองว่าสอดคล้องกับวิถีเศรษฐกิจวัฒนธรรมของชุมชน กล่าวคือ ภายใต้การผลิตของชาวบ้าน การที่จะมีความพอเพียงได้หรือไม่ วัฒนธรรมมีส่วนสำคัญมาก โดยเฉพาะในแง่ของการเกื้อกูลและแบ่งปัน “วัฒนธรรมน้ำใจ” แต่การที่จะนำไปสู่การให้การแบ่งปันพี่น้อง หากไม่มีพืชพรรณหรือทุนทางทรัพยากรชีวภาพที่ชุมชนสร้างขึ้น เป็นสิ่งของที่จะให้กิน-แบ่งปัน มิเพียงแต่จะไม่สามารถพึ่งพาตนเองเพียงพอได้ ยังไม่สามารถที่จะแบ่งปันคนอื่นได้ กระนั้นแต่การที่มีสิ่งของ ของปลูกของฝั่งมากมาย หากไม่เข้าใจ ไม่มีความเพียงพอ ก็ไม่สามารถพอเพียงได้เช่นกัน

พ่อสมาน พรหมรักษ์ แห่งชุมชนหัวจั่ว ต.สงเปลือย อ.นาแก จ.กาฬสินธุ์ ได้ทำการผลิต โดยจุดมุ่งหมายเพื่อเลี้ยงตัวเองให้ได้ ปลูกข้าว เลี้ยงสัตว์ ปลูก ปลูก ปลา เบ็ด ไข่ ปลา ปลูกพืช ทั้งมะม่วง มะพร้าว หวาย ข่า ตะไคร้ มะพร้าว พืช ฯลฯ เพื่อที่จะไม่ไปขอใคร ไม่ออกไปหาปูหาปลา ก็สามารถอาศัยสิ่งที่ปลูกในแปลงได้ เมื่อมีคนขอ

ก็ให้ แต่การที่จะสามารถแก้กฏแบ่งปันได้ หากมีองค์ประกอบของพืชหลากหลาย และมากพอ การนำไปสู่การแบ่งปันแก้กฏกันของคนในชุมชน จึงเป็นสิ่งที่ไม่ลำบาก และสามารถตอบสนองแบ่งปันจนเจอแลกเปลี่ยนกันอย่างเอื้ออารี และนั่นระบบ เศรษฐกิจวัฒนธรรม-พอเพียง นำไปสู่การสร้างหลากหลายทางชีวภาพ และความหลากหลายทางชีวภาพสนับสนุนระบบวัฒนธรรมชุมชนที่พอเพียงและ แบ่งปันให้เพิ่มพูนความเข้มแข็งยิ่งขึ้น “เขาปลูกหลากหลายเป็นองค์ประกอบ เช่น พืช เหมือนบ่มีคนเคี้ยว แต่กะมี หมากเหมือนบ่มีคนอยากได้ แต่กะมี เขาต้องมา ผสมผสานในสถานที่ให้ครบวงจรยิ่งหลากหลายก็เป็นทั้งของคนได้ เขาพิจารณา ถึงความต้องการของมาเบ็ง แล้วเขาปลูกประกอบกัน...” (สมาน พรหมรักษ์, 2549: สัมภาษณ์)

พ่อเล็ก กุดวงแก้ว (สัมภาษณ์ 23 ธันวาคม 2549) ได้ย้ำถึงความสัมพันธ์ ระหว่างความหลากหลายทางชีวภาพกับวิถีวัฒนธรรมน้ำใจดั้งเดิมของคนท้องถิ่น หมู่บ้านไทย “พี่น้องกะได้อยู่ได้กิน ลูกหลาน ไปเลี้ยงจัว เห็นกะบอก สูดอยากกินแกง หวาย ให้สุตตัดเอาเต๋อ บ่ต้องซื้อ 10 น่อ 20 น่อ กะพอกิน กะให้เขาตัดเอา บ่ต้อง ซื้อ อันนี้ คือ วัฒนธรรม ความฮักแก่งแบ่งปัน อันนี้ คือ ทุนทางวัฒนธรรม ที่สำคัญ มาก หากมันบ่มีคุณธรรม ความเห็นแก่ตัวสูง ความอยากได้เงินมีสูง บ่มีเงินกะตัดบ่ ได้ อันนี้กินซื้อๆ กะได้ พี่น้อง อวอมาทางอื่นทางไกล กะได้อยู่ได้กิน...” (เล็ก กุดวงแก้ว, 2549 : สัมภาษณ์)

ความพอเพียง ทุนทางชีวภาพ และการพัฒนาคุณธรรมชีวิตเบื้องต้น

เมื่อถึงขั้นนี้เราจะเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวิถีเศรษฐกิจพอเพียง กับ ความหลากหลายทางชีวภาพ ที่สนับสนุนซึ่งกันและกันทั้งเป็นเหตุปัจจัยและผล โดยที่พื้นดินที่มีความหลากหลายทางชีวภาพตามธรรมชาติของเขตร้อน เมื่อมีความ พอเพียงจนมาก จึงเป็นสิ่งที่หนุนเนื่องให้ง่ายต่อการแบ่งปัน ในขณะเดียวกันภายใต้ วิถีวัฒนธรรมของคนในหมู่บ้านไทย มีความเป็นชุมชนสูง ให้ความสำคัญกับการบุญ การทาน มีอุดมการณ์สูงสุด คือ การแบ่งปัน นำไปสู่การปลูกพืชที่หลากหลาย เพื่อที่จะได้รองรับความต้องการของพี่น้องและชุมชน ในชุมชนหมู่บ้านหลายแห่ง ในจังหวัดตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ของประเทศไทย การได้นำเอาผลผลิตที่

เหลือจากการบริโภค การแลกเปลี่ยน แบ่งปันที่แบ่งปันน้อม และให้วัด ซึ่งเป็นส่วนรวม ส่วนสาธารณะ ได้นำมาซึ่งความภูมิใจ ความเบิกบานใจ พูดอย่างง่าย ๆ คือได้บุญ เป็นการสละความตระหนี่ถี่เหนียว ของจิตใจ เป็นการทาน อันเป็นการบำเพ็ญจิตใจขั้นต้นในทางพุทธศาสนา อันเป็นความเชื่อของท้องถิ่น ซึ่งพ่อสมาน พรหมรักษ์ ที่บ้านห้วยว่ กล่าวเรื่องนี้ไว้ดี “มีงสิให้บุญกู หรือ ลิเฮ็ดแบบกู” หรือที่ อองค์ บ่อคำเกิด บ้านนาวิ ต.สงเปลือย อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์ อธิบายไว้ในระบบการแบ่งปันของชุมชนว่า “การให้เงินไปใช้มันกะหมดไป แต่ถ้าเขาเอาพวงลิงของที่เขาได้อยู่ เช่น มะม่วง มะพร้าว ปลา ให้มันมีวันหมด มันเป็นสิ่งที่มีความค่าทางจิตใจ ที่หาซื้อไม่ได้ แต่มันจะคงอยู่กับเขาตราบนาน...” (อองค์ บ่อคำเกิด, 2549: สัมภาษณ์) เพราะฉะนั้นจะเห็นว่า วิธีการผลิตภายใต้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง หรือวัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมแห่งการเอื้ออารี ในภูมิถิ่นอีสาน นำไปสู่การรังสรรค์ระบบศีลธรรมชุมชน “เศรษฐกิจวัฒนธรรม-เศรษฐกิจธรรม” ซึ่งหาได้ยากในระบบตลาดเสรี และนอกเหนือจากนี้การให้ความสำคัญกับธรรมชาติ การอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ ยังให้ความลึกซึ้งยิ่งขึ้นอีก หากพิจารณาในเชิงปรัชญา

ฉะนั้น เศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจชุมชน เศรษฐกิจวัฒนธรรม อันเกี่ยวข้องกับ เศรษฐธรรมและพุทธธรรม เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ เคยเป็นรากฐานสำคัญของชุมชน และควรดำรงอยู่ต่อไป เพื่อความเข้มแข็งและมั่นคงของชุมชนชาวนาและชุมชนประเทศไทย

สรุปและอภิปราย

เศรษฐกิจพอเพียง นับเป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพล อดุลยเดช ทรงพระราชทานพระราชดำริ เพื่อเป็นแนวทาง การดำเนินชีวิต แก่พสกนิกรชาวไทย ทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐบาล ให้รู้จักดำเนินชีวิตบนทางสายกลาง สามารถพึ่งพาตัวเองได้ และรู้จักแบ่งปัน นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนทั้งระดับท้องถิ่นหรือระดับชาติ อย่างเป็นลำดับ ที่สอดคล้องกับลักษณะระบบเศรษฐกิจชุมชนไทย หรือเศรษฐศาสตร์วัฒนธรรม (ชุมชน) ที่ฝังอยู่ในระบบสังคมไทย ที่ให้ความสำคัญกับการแบ่งปัน ความมีน้ำใจและเอื้ออารี แต่ที่ผ่านมากะแสโลกาภิวัตน์ และคนบางกลุ่มนำระบบ

เศรษฐกิจทุนนิยม ที่เน้นการแข่งขัน เข้าสู่สังคมก่อให้เกิดความเอารัดเอาเปรียบทั้งระหว่างมนุษย์เอง รวมถึงกับธรรมชาติ ก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ทั้งทางสังคมและระบบนิเวศ

รากฐานทางความคิดที่แตกต่างระหว่างเศรษฐกิจพอเพียงกับเศรษฐกิจทุนนิยม คือ *สิ่งที่เรียกว่าความสุข ขณะที่เศรษฐกิจพอเพียง เน้นไปในเรื่องความสุขอยู่ที่ความพอเพียงทางจิต ทางใจ ความเรียบง่าย สายกลาง และที่สำคัญต้อง “เอาพี่เอาน้อง”* หมายถึง ต้องดูแลสังคมชุมชนไปในเวลาเดียวกัน ถือว่าสอดคล้องกับหลักแห่งพุทธธรรมหรือพุทธเศรษฐศาสตร์ ขณะที่เศรษฐกิจทุนนิยม ความสุข คือ การบริโภค การสะสม ความร่ำรวย นำไปสู่ลัทธิบริโภคนิยม-วัตถุนิยม ลัทธิล่าเมืองขึ้น และนำไปสู่การแข่งขัน แย่งชิง การทำลายธรรมชาติ นอกจากนี้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชน นอกจากจะสร้างความมั่นคงในความเป็นอยู่ และความร่มเย็นภายในจิตใจ ถือว่าเป็นเส้นทางสายสำคัญในการนำมาพัฒนาสังคม เพื่อให้เกิดความร่มเย็น ความอึกแอแบ่งปัน ทั้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติ

ข้อเสนอแนะ

ในระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา การพัฒนาบ้านเมืองของไทย พยายามที่จะเร่งตามและเลียนแบบต่างประเทศ เพื่อเข้าสู่และเพื่อให้ต่างประเทศ (ตะวันตก) ยอมรับว่ามีความเจริญและทันสมัยตามแบบอย่างนั้น ซึ่งก็อาจเป็นความจำเป็นของยุคสมัยและตามบริบทเพื่อความอยู่รอดของประเทศชาตินับตั้งแต่ยุคล่าอาณานิคม ทำให้อาจต้องละเลย ทอดทิ้ง ทั้งภูมิปัญญา วิถีชีวิตอันดีงาม ทำลายธรรมชาติ ละทิ้งนักปราชญ์คนไทย ยกย่องเฉพาะนักคิด นักทฤษฎีจากตะวันตกเสียเท่านั้น จนกระทั่งต่างชาติไปยกย่องสิ่งที่ต้งามและมีอยู่ในท้องถิ่นเรา เราถึงหวนกลับมามองสิ่งที่มีคุณค่าของบ้านเมืองเรา ไม่ว่าจะเป็นการแพทย์แผนไทย วิถีแห่งพุทธธรรม ความมีน้ำใจและความงามแห่งศิลปวัฒนธรรม ในปัจจุบันเมื่อบริบทบ้านเมืองเปลี่ยนไป อีกทั้งการพัฒนาที่ผ่านมาได้ทั้งบทเรียนทั้งที่ดีและที่เจ็บปวดแก่ชุมชนและระบบนิเวศ ถึงเวลาที่ต้องมาทบทวนเรื่องราวที่ผ่านมาอย่างจริงจัง

เศรษฐกิจพอเพียง ที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพล อดุลยเดช พระผู้เป็นที่รักแห่งปวงชนชาวไทย ทรงเสนอขึ้น เป็นตัวอย่างที่ดี ที่แสดงให้เห็นถึง สิ่งที่มีคุณค่าของชาติไทยเรา และเป็นเส้นทางการพัฒนาของประเทศชาติ ที่จะนำไปสู่ความอบอุ่นอารี ระหว่างคนไทยด้วยกัน คนไทยกับต่างประเทศ คนไทยกับธรรมชาติและระบบนิเวศ อันจะนำไปสู่ความมั่นคงของชาติในระยะยาว ที่รัฐบาลต้องทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและส่งเสริมการประยุกต์ใช้ให้ถูกต้อง กระนั้น ในประเทศชาติของเรายังมีวิถีภูมิปัญญา สิ่งที่ดีงาม ยังมีนักคิด นักปราชญ์อีกจำนวนมาก ที่จะต้องเร่งยกย่องเชิดชู ถึงเวลาที่เราจะสร้างเส้นทางการพัฒนา เป้าหมายแห่งการพัฒนาของชาติ บนสายทางแห่งวิถีวัฒนธรรมและ ประวัติศาสตร์ชนชาติไทย ดังที่เคยมีบทพญาของคนอีสานกล่าวไว้ว่า “อย่าสุไล ลิมถัม พงศ์พันธ์พี่น้องเก่า อย่าสุละโคตรเชื้อ หลงไปยังผู้อื่นดี”

เอกสารอ้างอิง

- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2539. **ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2545. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2546. คำนำของหัวหน้าชุดโครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชน. ใน สุวิทย์ อิศาศวัต, (บรรณาธิการ). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชน หมู่บ้านอีสาน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2547. **ความเป็นมาและสารสำคัญของแนวคิดวัฒนธรรม ชุมชน**. บทบรรยายเสนอต่อที่ประชุมคณะกรรมการอำนวยการ ยุทธศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนและผู้ปฏิบัติงาน 13 พฤศจิกายน 2546 ณ ห้องประชุมสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน).
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2549. **เศรษฐศาสตร์บนรากฐานวัฒนธรรม**. (Online) จาก http://www.human.cmu.ac.th/~thai/sompong/seminar_ex_chathip's.htm สืบค้นเมื่อวันที่ 26 มิถุนายน 2549

- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2551. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2553. **การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- อันวา ใจเที่ยง. 2546. **หมู่บ้านชาวนาปฏิวัติบนแผ่นดินอีสานตอนบน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- อันวา ใจเที่ยง. 2560. “การบูรณาการศาสตร์นิเวศวิทยากับภูมิปัญญาตะวันออก เพื่อการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม ” ใน **วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น**, 11(1) (มกราคม-มีนาคม 2560), 35-46.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2444. **มิติวัฒนธรรมในยุคเศรษฐกิจพอเพียง : ความหมายและความสำคัญ**. ปาฐกถาในการสัมมนาเรื่องมิติทางวัฒนธรรมในยุคเศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ประเวศ วะสี. 2444. **เศรษฐกิจพอเพียง : ข้อเสนอสู่การปฏิบัติ**. บรรยายสรุปในการสัมมนาเรื่องมิติทางวัฒนธรรมในยุคเศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ประเวศ วะสี. 2540. **เศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง : ความเข้มแข็งจากฐานล่าง**. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน.
- รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. 2548. **ฉันทมติอสังขัต**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คปไฟ.
- เล็ก กุดวงศ์แก้ว. 2549. **ผู้นำชุมชนท้องถิ่นบ้านบัว กุดบาก สกลนคร**. สัมภาษณ์.
- สมาน พรหมรักษ์. 2549. **ผู้นำชุมชนบ้านห้วยจั่ว นามน กาฬสินธุ์**. สัมภาษณ์
- อนงค์ บ่อกำเนิด. 2549. **ผู้นำชุมชนท้องถิ่นบ้านนาวิ เขาวง กาฬสินธุ์**. สัมภาษณ์
- อภิชัย พันธเสน. 2547. **พุทธเศรษฐศาสตร์ วิวัฒนาการ ทฤษฎีและการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์.

Translated Thai References

- Borkumnert, A. (2006). Community Leader of Ban Na We, Khao Wong, Kalasin. **Interview**.
- Chaitieng, T. (2003). **Revolution Peasant Village in the Land of Northern E-san Region**. Bangkok : Sang San Press.
- Chaitieng, T. (2017). Sciences Integation During Ecology and Eastern Wisdoms For Environmental Management. **Far Eastern University Academic Journal**, 11 (1) (January – March 2017), 35 – 46
- Eawsriwong, N. (2001) Cuitural Demention in Sufficent Economy Ara : Definition and Importance. Key Speech in Seminars in Cultural Demention in Sufficent Economy Ara. Bangkok : Sirinthorn Anthropological Center (Public Organization)
- Kudwongkaew, L. (2006). Community Leader of Ban Bua, Kud Bak, Sakhon Nakorn. **Interview**
- Natsupa, C. (1996) **Politic-Economicism**. 3rd. Bangkok : Chulalongkorn University Press
- Natsupa, C. (2002). **Thai Economy History**. 2nd. Bangkok : Chulalongkorn University Press
- Natsupa, C. (2003). The Prefece of Head of Research Project on Community Economy.in Theerasasawat, S. (Editor). **Community Economy History of E-san Villages**. Bangkok : Sang San Press.
- Natsupa, C. (2004). Background and Important Core of Community Cultural Concept. A Lecture Presented at the Executive Commission of Community Culture Strategy and Participants, November 13, 2003 at Community Development Institute (Public Organization)

- Natsupa, C. (2006). **Economics Based on Culture**. (Online) from http://www.human.cmu.ac.th/~thai/sompong/seminar_ex_chathip's.htm (June 26 , 2006)
- Natsupa, C. (2008). **Thai Economy History**. 3rd. Bangkok : Chulalongkorn University Press
- Natsupa, C. (2014) **Modernity and Community Concept**. Bangkok : Sang San Press.
- Panthasen, A. (2004). **Buddhist Economics Evolutionary Theory and Practical in Other Economics**. 3rd. Bangkok : Ammarin Press.
- Pormrak, S. (2006). Community Leader of Ban Hua Ngua, Namon, Kalasin. **Interview**.
- Tanapornpan, R. (2005). **Washington Consensus**. Bangkok : Kob Fi Project
- Wasee P. (2001). Sufficient Economy : Proposal Toward Practice. Conclusion Lecture in Seminars in Cultural Demention in Sufficient Economy Ara. Bangkok : Sirinthorn Anthropological Center (Public Organization)
- Wasee, P. (1997). **Economy of Self-Dependent : Strength From Bottom Up**. Bangkok : Mho Chao Ban